

Tomasz Pawlikowski

"Liber de de nicionibus" i scholastyczny problem "adaequatio"

Rocznik Tomistyczny 4, 97-112

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Liber de definicionibus i scholastyczny problem *adaequatio*

Słowa kluczowe: *adaequatio*, prawda, Izaak Izraeli, Albert Wielki,
Tomasz z Akwinu

I. Wstęp historyczny

W średniowiecznej filozofii arabskiej, a właściwie arabskiej i żydowskiej, upatrywano źródeł klasycznej definicji prawdy, rozumianej jako „zgodność rzeczy i intelektu”. Jak wiadomo, takie jej sformułowanie w *Liber de definicionibus* przypisał Izaakowi Izraeli św. Tomasz z Akwinu¹. Opinia ta na tyle się utrwaliła, że dopiero w XX wieku uświadomiono sobie, że wskazanej definicji nie ma w dziełku, na które powoływał się Akwinata. Postać Izaaka Izraeli i tytuł

jego dziełka nabierały zaś przez wieki rozgłosu.

Podjęte współcześnie przez historyków filozofii badania z jednej strony podważyły wiarygodność scholastycznego powiązania klasycznej definicji prawdy z wymienionymi, a z drugiej nie przyniosły rezultatu w postaci jednoznacznego ustalenia źródła zawierającego określenie: *veritas est adaequatio rei et intellectus* lub wyrażenie o zbliżonej postaci. Obecnie wskazuje się niekiedy na

¹ *De veritate*, q. 1, a. 1, c.; *S. th.*, I, q. 16, a. 2, arg. 2. Chodzi o działającego w Kairze i Kajrawanie (dziś miejscowość w Tunezji) Izaaka Izraeli, filozofa i teologa żydowskiego, a także nadwornego lekarza jednego z władców fatimidzkich Ubayda-Allaha al-Mahdiego, ur. ok. 855, a zm. przed 955 rokiem w Kajrawanie, autora *Liber de definicionibus*. Zob. Stanisław Wielgus, *Izaak Izraeli*, w: PEF, t. 5, s. 146-147.

Metafizykę Awicenny, za którego autorstwem definicji klasycznej opowiedział się, chyba jako pierwszy, Wilhelm z Oweronii, a informację tę powtórzył św. Albert Wielki w swoich wczesnych dziełach². Należy jednak wyraźnie stwierdzić, że we wskazywanym dziele arabskiego filozofa, biorąc pod uwagę łańciski przekład, ani ta definicja, ani inna formuła, zawierająca kluczowy termin *adaequatio*, wprost nie pada. Pojawia się wszelako w opisie prawdy wypowiedzi czasownik *adaequare* i przymiotnik *aequalis*. Występuje tam także bardzo zbliżona do Tomaszowej klasyczna koncepcja prawdy³.

Dzięki ustalonej wiedzy możemy natomiast przyjąć, że w scholastyce zachodnioeuropejskiej definicja „prawda jest zgodnością rzeczy i intelektu” pojawiła się po raz pierwszy w *Summa de bono* Filipa Kanclerza, który kilkakrotnie zdaje się odwoływać do fragmentów z *Liber de definitionibus* Izaaka Izraeli⁴, ale przypisał ją „pewnemu filozofowi”, nie przywiązując zresztą do niej więk-

szej wagi⁵. Tę atrybucję powtórzyli także twórcy *Sumy* przypisywanej Aleksandrowi z Hales⁶. Robert Grosseteste pisał z kolei o jakichś bliżej nie sprecyzowanych autorach przyjmujących tę definicję⁷. Zbliżone informacje powieła również św. Albert Wielki w swoich wczesnych dziełach, mianowicie *De bono* i *In Sententiarum*⁸.

Wydaje się, że przy dotychczasowym stanie znajomości źródeł średniowiecznych jednoznacznego rozwiązania po prostu znaleźć się nie da. Definicje zawierające termin *adaequatio*, które formułują filozofowie Zachodu, począwszy od XIII wieku, zdają się wskazywać raczej na to, że właśnie wówczas i to w literaturze łańciskiej ustaliła się definicja prawdy, która później upowszechniła się jako klasyczna. Kształtowała się ona jednak (a) w okresie wzmożonego oddziaływania literatury filozoficznej ze świata arabskiego, a także (b) starożytnej greckiej, którą przekładano na łańcicę, korzystając z bibliotek Bizancjum.

² Guilielmi Alverni, *Primae partis de universo Pars III, Opera omnia*, t. 1, Paris 1674 (dalej: Guilielmi Alverni, *De universo*), s. 795 a, A-B. Korzystam z reprintu: Frankfurt am Main 1963. Św. Albert Wielki w swoich wczesnych dziełach, jakimi były *Komentarz do Sentencji* (*In I Sent.*, dist. 46, a. 11; ed. Borgnet, vol. 26, s. 443 a) i *O dobru* (*De bono*, tr. 1, q. 1, a. 8; ed. Colon., vol. 28, s. 15, w. 10-33), powielił argumentację Wilhelma z podaniem podobnej do używanej przez niego definicji prawdy w kontekście parafrazy wypowiedzi z rozdziału 8 traktatu 1 łańciskiego tłumaczenia *Metafizyki* Awicenny.

³ Por. Avicenna Latinus, *Liber de Philosophia prima sive scientia divina*, t. 1-2, ed. S. Van Riet, G. Verbeke, Louvain–Leiden 1977-1980 (t. 1, s. 55-56).

⁴ Isaac Israeli, *Liber de definitionibus*, ed. Muckle, s. 299-340; Philippi Cancellarii, *Summa de bono*, ed. Wicki, vol. 1, s. 9, w. 8, i s. 10, w. 32.

⁵ Philippi Cancellarii, *Summa de bono*, ed. Wicki, vol. 1, s. 10, w. 32.

⁶ Oni podobnie wspominają o „pewnym filozofie” jako o autorze tej definicji – Alexandri de Hales, *Summa theologica*, I, n. 89 (ed. Quaracchi 1924, s. 142).

⁷ Robert Grosseteste, *De veritate*, w: *Die Philosophischen Werke des Robert Grosseteste*, ed. L. Baur, „Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters: Texte und Untersuchungen 9”, Münster 1912, s. 134.

⁸ W nieco odbiegających od siebie wersjach: S. Alberti Magni, *De bono*, tr. 1, q. 1, a. 8 (ed. Colon., vol. 28, s. 15, w. 62-63); *In I Sent.*, dist. 46, a. 11 (ed. Borgnet, vol. 26, s. 443a i b).

Należy przyjąć, że do jej ustalenia się i rozpowszechnienia przyczyniły się trzy źródła: a) bezpośrednia inspiracja pismami Arystotelesa, b) *Metafizyka* Awicenny i mimo wszystkich zastrzeżeń c) *Liber de definitionibus* Izaaka Izraeli. Niewielkie znaczenie miały natomiast komentarze Awerroesa, który nie rozwinął owego klasycznego wątku, natomiast zasłynął jako inicjator tzw. doktryny „podwójnej prawdy”. We fragmentach komentarzy do dzieł Arystotelesa, w których można by się spodziewać istotnych interpretacji, zwłaszcza idei *adaequatio*, skrótkowo omówił wypowiedzi Stagiryty⁹. Jedynie w łacińskim przekładzie Awerroesowego *Destructio Destructionum philosophiae Algazelis*, w weneckim wydaniu z 1495 roku znajdujemy określenie *veritas namque [...] est aequare rem ad intellectum*¹⁰, lecz nie występuje ono już w edycji Juntina z lat 1562-1574, która doczekała się współczesnego reprintsu¹¹.

Źródło to jest więc wątpliwe. Przede wszystkim jednak nie podważa się dziś ustaleń Rollanda de Vaux, że pisma Awerroesa były mało znane do 1230 roku, kiedy już funkcjonowała interesująca nas definicja¹².

Być może dla kogoś stanowić będzie trudność to, że ów krótki przegląd formuł zawierających ideę adekwatności lub zbliżających się do niej zasugerowany został aspektem literalnego kształtu wypowiedzi, a nie ich duchem. W przedstawianych tu rozważaniach chodzi wszelako o ustalenie, kiedy i gdzie konkretny termin *adaequatio* zaczął funkcjonować. Nie ulega bowiem wątpliwości, że co do intuicyjnie wyczuwanego sensu funkcjonował on już co najmniej w pismach Arystotelesa. Przegląd historii tego zagadnienia, w ramach ukazania dziejów koncepcji prawdy, które w mojej ocenie wpłynęły wprost lub pośrednio na poglądy Akwinaty, i wnioski

⁹ Chodzi zwłaszcza o odniesienie się do fragmentów: Aristoteles, *Metaphysica*, II, 1 (993 b 30-31); tamże, IV, 7 (1011 b 26-29); tamże, VI, 4 (1027 b 19-28); tamże, IX, 10 (1051 b 1-9); tenże, *Peri hermeneias*, 1 (16 a 9-18); tenże, *Peri psyches*, III, 8 (432 a 11-12). Na temat wpływu filozofii arabskiej i żydowskiej na poglądy św. Tomasza zob. także D. B. Burrell, *Aquinas and Islamic and Jewish thinkers*, w: *The Cambridge Companion to Aquinas*, ed. N. Kretzmann, E. Stump, Cambridge 1993, s. 60-84.

¹⁰ Współczesnym źródłem tej informacji jest zapewne nota 5, zamieszczona przez edytora na stronie 707, S. Bonaventurae, *Opera omnia*, t. 1/2, Quaracchi 1923, w której czytamy: „Definitio veritatis, a S. Doctore proposita, quoad verba magis convenit cum illa definitione, quam Averroes proponit in libro «Destructio destructionum», disp. metaph. I. circa finem (dub. 22.): «Veritas namque, ut declaratum est in sua declaratione (definitione), est aequare rem ad intellectum, scilicet quod reperitur in anima, sicut est extra animam» (ed. Venet. 1495)».

¹¹ Czytamy tam: „alia intellecta vera non evadunt quin determinent aliquod ens extra animam, postquam verum, ut dictum est in definitione eius est, ut reperitur in anima, sicut est extra animam” – *Aristotelis Opera cum Averrois Commentariis*, vol. 9, Venetiis 1562 (reprint: Frankfurt am Main 1962), s. 35 B. Jak widać, w obu edycjach powtarzają się ostatnie słowa, w drugiej nie występuje natomiast definiens: „aequare rem ad intellectum”.

¹² R. de Vaux, *La première entrée d'Averroès chez les Latins*, „Revue des sciences philosophiques et théologiques” 22 (1933), s. 193-245 (w szczególności zob. s. 219). D. H. Pouillon, *Le premier traité des propriétés transcendentales. La „Summa de bono” du Chancelier Philippe*, „Revue Néo-Scolastique de Philosophie” 42 (1939), s. 40-77, zob. s. 59. Por. D. Salman, *Note sur la première influence d'Averroès*, „Revue Néo-Scolastique de Philosophie” 40 (1937), s. 203-212

stąd wynikające, przedstawiłem w części I monografii *Prawda następstwem istnienia*¹³. Nie był on jednak pełen z uwagi na docelowe zadanie owej pracy. Obecnie chciałbym skupić się na kwestii tam jedynie dotkniętej, a mianowicie na potencjalnie inspirującym wpływie *Liber de definitionibus* na upowszechnienie się definicji prawdy w wersji *veritas est adaequatio rei et intellectus* poprzez wskazanie na szerszy kontekst historycznie zaistniałych wypowiedzi, które za tym wpływem przemawiają. Trudno byłoby natomiast podjąć się przy tej okazji jakiejś szerszej analizy samego terminu *adaequatio*. Słownikowo można go tłumaczyć jako „dorównanie”, gdyż łacińskie *ad* znaczy mniej więcej tyle co polskie „do”, a *aequatio* tyle co „bycie równym w stosunku do czegoś innego”. Antoni B. Stępień proponował obok utartego już tłumaczenia „zgodność” właśnie „dorównanie”, a także „zrównanie” i „dostosowanie”¹⁴. Pełniejszą interpretację znaczenia terminu *adaequatio* w ramach koncepcji prawdy ukazuje wszelako kontekst, w którym on występuje. Nie sposób tutaj rozważyć, w jakim kontekście występuje ów termin choćby tylko u wymienionych autorów scholastycznych. Bardziej zainteresowany tym zagadnieniem czytelnik może się

wszelako zapoznać z przeglądem koncepcji prawdy, w których pojawia się termin *adaequatio*, zawartym we wspomnianej już monografii *Prawda następstwem istnienia*¹⁵.

Przytoczmy jednak kilka ustaleń zawartych w tej pracy. Otóż u Wilhelma z Auxerre, u którego po raz pierwszy chyba został technicznie wykorzystany interesujący nas termin, dochodzi w problematyce prawdy do niezbyt udanej fuzji aspektu logicznego, podkreślającego zgodność intelektu z rzeczą poznawaną, z aspektem *de facto* metafizycznym, bo dotyczącym stosunku intelektu Bożego do rzeczy stworzonych. Przypuszczalnie scholastyczny autor miał na względzie aspekt logiczny, ale w toku analiz wszedł w problematykę metafizyczną, dotyczącą zależności między prawdą stworzoną i niestworzoną¹⁶. Z kolei Wilhelm z Owernii starał się wykazać niezależność logicznej definicji prawdy, z charakterystycznym terminem *adaequatio*, od prawdy rozumianej metafizycznie, wikłając się jednak w pewne aporie, których zadowalającego rozwiązania nie podał¹⁷. Filip Kanclerz w zasadzie jedynie przytaczał klasyczną definicję prawdy w formie *veritas est adaequatio rei et intellectus*. Nie poświęcił jej jednak większej uwagi¹⁸. Uczynił to dopiero św.

¹³ T. Pawlikowski, *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu*, Lublin 2013, s. 223.

¹⁴ A. B. Stępień, *Wartości poznawcze w ujęciu współczesnej filozofii tomistycznej*, w: tenże, *Studia i szkice filozoficzne*, t. 1, Lublin 1999, s. 199.

¹⁵ Chodzi zwłaszcza o trzy rozdziały, poświęcone koncepcjom autorstwa Wilhelma z Auxerre, Filipa Kanclerza i Wilhelma z Owernii, a także o rozdział „Klasyczna definicja prawdy w ujęciu św. Tomasza z Akwinu”, w: T. Pawlikowski, *Prawda następstwem istnienia*, dz. cyt., s. 141-215, 349-377.

¹⁶ Tamże, s. 141-156.

¹⁷ Tamże, s. 181-215.

¹⁸ Tamże, s. 157-179.

Tomasz z Akwinu, interpretując przytoczoną wersję definicji jako mającą odniesienie do wszystkich typów prawdy, a terminem *adaequatio* oznaczając relację zgodności, jaką wykazuje byt w stosunku do intelektu. Swoistym wyjątkiem jest prawda intelektu Bożego, w której nie ma miejsca na właściwie rozumianą adekwatność, gdyż w Bogu nie ma złożenia, a zachodzi równość *aequalitas* pomiędzy intelektem a rzeczą poznawaną, czyli istotą Bożą, w której zawierają się wszystkie wzory rzeczy stworzonych¹⁹. Prawdę intelektu Bożego niektórzy określają mianem „prawdy ontologicznej”, odróżniając ją od „prawdy metafizycznej”, będącej własnością transcendentálną bytów przygodnych²⁰. Akwinata posługiwał się ponadto definicją prawdy logicznej, o czym jeszcze traktuję poniżej, gdyż to ona łączy się bliżej z parafrazą definicji Arystotelesowej zawartej w dziełku Izaaka Izraeli.

Sposób użycia terminu *adaequatio* przez św. Tomasza wskazuje na pewną

niepełność zrównania lub odpowiedniości dwu zestawianych ze sobą w relacji adekwatności elementów, mianowicie intelektu oraz rzeczy. Jest to zresztą zgodne z wycuciem językowym konotacji tego terminu. Nie jest to dokładna korespondencja, ale „dorównywanie”, czyli przybliżanie się do odpowiedności względem czegoś. Jeśli intelekt ludzki „dorównuje” do rzeczy, to mamy do czynienia z prawdą logiczną. Jeśli rzeczy „dorównują” do intelektu Bożego, to dzięki temu przejawiają – jako byty od niego pochodne – transcendentálną własność prawdy. Mówimy wówczas o prawdzie metafizycznej²¹. Odróżniając poszczególne typy prawdy, należy jednak pamiętać, że zachowują one analogiczną jedność i w sensie szerokim podpadają pod określenie „zgodność rzeczy i intelektu”. Pojęcie prawdy jako takiej jest zatem jedno, choć nie w sensie jednoznacznym, podobnie jak prawd jest wiele, ale każda z nich jest prawdą²².

* * *

W kontekście posiadanej dziś wiedzy historyczno-filozoficznej pozostaje zagadką, dlaczego – głównie za sprawą św. To-

masza z Akwinu – *Liber de definitionibus* Izaaka Izraeli powiązано z definicją *veritas est adaequatio rei et intellectus*. Bio-

¹⁹ Tamże, s. 301-307, 349-377.

²⁰ Wspominał o tym A. B. Stepien, *Wartości poznawcze*, dz. cyt., s. 219. Odróżnienie prawdy logicznej, metafizycznej i ontologicznej stosuje obecnie ks. A. Maryniarczyk. Zob. tenże, *Veritas sequitur esse*, „Roczniki Filozoficzne” 48 (2000) z. 1, s. 79-102.

²¹ Odróżnienie prawdy logicznej i metafizycznej jest stosunkowo znane wśród tomistów. Aby uniknąć już odsyłania czytelnika do szczegółowych rozważań zawartych w cytowanej monografii mojego autorstwa, wskażmy chociażby na opracowane przez ks. A. Maryniarczyka hasło *Prawda* w *Powszechnej encyklopedii filozofii*, <http://www.ptta.pl/pef/pdf/p/prawda.pdf> (dostęp: 28 lipca 2015).

²² Dotykamy tu kwestii trudnej i nadal nie dość rozpoznanej w tomizmie i badaniach nad nauczaniem św. Tomasza. Szersze wyjaśnienia rozbijałyby zasadniczy temat. Pozostaje odesłać czytelnika do wspomnianej już monografii mojego autorstwa.

rać pod uwagę wielość określeń prawdy zawierających główny termin *adaequatio* można też mówić o roli recepcji tego dziełka w upowszechnieniu się tego typu definicji. W rozważaniach przedstawionych poniżej skupię się na wskazaniu pewnych przypuszczalnych powodów, dla których tak mogło się stać. Problem jest wszakże złożony i aby tego dokonać najpierw, w punkcie 2, omówię kwestię literalnej nieobecności wspomnianej definicji w znanych nam wersjach dziełka. Następnie wyjaśnię, jakie określenia prawdy w nim występują.

Tu wskażę, jak rozumiał je św. Albert Wielki – bezpośredni nauczyciel św. Tomasa z Akwinu. Przy okazji ujawni się niejasność, z jakiego rękopisu korzystał Kolończyk. W punkcie 3 podam powody, jakie mogły motywować św. Tomasa do powoływania się na dziełko Izaaka Izraeli jako na źródło owej definicji. Wreszcie, w tym samym punkcie, odniosę się do kwestii postrzegania zarówno Arystotelesowej, jak i Tomaszowej postaci definicji prawdy jako klasycznej, wskazując zasadniczą różnicę między nimi.

2. Definicje prawdy w *Liber de definicionibus* – ich recepcja i interpretacja przez św. Alberta Wielkiego

Izaak Izraeli nie podał najprawdopodobniej klasycznej definicji prawdy w przytaczanej i upowszechnionej przez św. Tomasza postaci. Z pewnością nie zawiera jej wydane w łacińskiej wersji dziełko *Liber de definicionibus*²³ znane filozofom chrześcijańskim XIII stulecia. I ono zachowało się jednak w kilku znacznie różniących się rękopisach. W oparciu o jeden z nich powstała też tzw. *editio princeps* z 1515 roku²⁴. Nie jest więc wcale pewne, jakimi przekładami dysponowali scholastycy w XIII wieku. Zastanawia w szczególności to, że św. Albert Wielki cytuje fragmenty o prawdzie z tego dziełka, ale w sposób wskazujący na kompilację treści odmien-

nych ze znanych nam rękopisów, o czym piszę poniżej. Należałoby więc domniemywać, że w jego czasach funkcjonował manuskrypt z jeszcze inną wersją tłumaczenia *Księgi definicji*.

W tym kontekście zastanawia też fakt, że definicji odpowiadającej treściowo tej, którą upowszechnił Akwinata, nie znaleźli Alexander Altmann i Samuel M. Stern, autorzy tłumaczenia angielskiego, opierającego się w kluczowej części na tekście arabskim²⁵.

Trzeba jeszcze uwzględnić również to, że średniowieczni myśliciele często przytaczali poglądy autorytetów nie tyle dosłownie, ile co do sensu. Doktor Anielski też nie podaje definicji klasycznej

²³ Isaac Israeli, *Liber de definicionibus*, ed. Muckle, s. 299-340.

²⁴ Zob. uwagi J. T. Muckle w: Isaac Israeli, *Liber de definicionibus*, ed. Muckle, s. 299-300.

²⁵ A. Altmann, S. M. Stern, *Isaac Israeli. A Neoplatonic Philosopher of the Early Tenth Century*, Oxford 1958, s. 58-59.

w jednej postaci, określając prawdę (*veritas*) jako: *adaequatio rei ad intellectum*²⁶; *adaequatio intellectus ad rem*²⁷; *adaequatio intellectus ad res*²⁸; *adaequatio rei et intellectus*²⁹; *adaequatio intellectus et rei*³⁰. Poszczególne sformułowania mają swoje uzasadnienia w konkretnych kontekstach, ukazując nieco odmienne aspekty prawdy.

Formuła, która odpowiada zasadniczemu sensowi Tomaszowych definicji, znajduje się w *Liber de definitionibus* i brzmi: *verum est affirmare rem rei cui est secundum veritatem aut expellere rem a re a qua vere removetur*, czyli: „prawdziwym jest potwierdzić rzecz o rzeczy, której [to rzeczy] przynależy ona zgodnie z prawdą, bądź odrzucić rzecz od rzeczy, od której jest ona prawdziwie odrzucona”. W mniej dosłownym przekładzie oddać można to samo słowami: „prawdziwym jest twierdzić coś o rzeczy, zgodnie z tym, jak ona się ma, albo zaprzeczyć o rzeczy coś, czego w rzeczywistości ona nie zawiera”³¹. Podobną treść znajdujemy w przekładzie angielskim, uwzględniającym odnaleziony fragment oryginału arabskiego. I on, podobnie jak łaciński Gerarda z Cremony, nie unika trudności. Zestawia bliskoznaczne terminy: *some thing*, *something* i jest werbalnie definicją kołową (tzw. błąd definowania tego samego przez to samo – *idem*

per idem). W definicji prawdy (*truth*) wprowadza bowiem zwrot *in truth*. Całość brzmi: *Definition of truth (sidq): Attributing to some thing something which it possesses in truth, or to deny to some thing something is does not possess in truth*³².

Mimo słownych niedoskonałości oba przekłady są zbieżne i ukazują definicję sądu lub zdania prawdziwego, pokrewną określeniu Arystotelesa z rozdziału 7 księgi IV *Metafizyki*: „stwierdzać, że byt jest i że niebyt nie jest, to jest prawda”³³. Tę definicję, jako określającą prawdę intelektu, sparafrazował św. Tomasz w *Summa contra Gentiles*: „prawdą intelektu jest zgodność intelektu i rzeczy, zgodnie z tym, że intelekt stwierdza, że jest to, co jest, lub nie ma tego, czego nie ma”³⁴.

Nie ulega przy tym wątpliwości, że omawiane tu określenie, podane w łacińskim przekładzie dziełka Izaaka, nie odnosi się do prawdy jako takiej (łac. *veritas*), lecz do tego, co prawdziwe (łac. *verum*). Różnica znaczeniowa pomiędzy przywołanymi łacińskimi słowami *veritas* i *verum* jest taka, jak między greckimi ἀλήθεια i ἀληθές. Zauważmy zaś, że w przywołanej niedawno w przypisie w języku greckim definicji występuje ten ostatni termin, co dodatkowo wskazuje, że mamy do czynienia z parafrazą definicji z rozdziału 7, księgi IV *Metafizyki* Arystotelesa. Izaakowi chodzi więc o de-

²⁶ *Super I Sent.*, d. 19, q. 5, a. 1, c.; *Super Iob*, c. 14, l. 2.

²⁷ *Quaestio de Anima*, a. 3, ad 1.

²⁸ *De potentia*, q. 3, a. 17, ad 27.

²⁹ *De veritate*, q. 1, a. 1, c.; *S. Th.*, I, q. 16, a. 1, c.

³⁰ SCG, I, c. 59, n. 2.

³¹ Isaac Israeli, *Liber de definitionibus*, ed. Muckle, s. 323, w. 8-10.

³² A. Altmann, S. M. Stern, *Isaac Israeli*, dz. cyt., s. 59.

³³ „τὸ δὲ τὸ ὄν εἶναι καὶ τὸ μὴ ὄν μὴ εἶναι ἀληθές” – Arystoteles, *Metaphysica*, IV, 7 (1011 b 27).

³⁴ „veritas intellectus sit adaequatio intellectus et rei, secundum quod intellectus dicit esse quod est vel non esse quod non est” – SCG, I, c. 59, n. 2.

finicję sądu lub zdania prawdziwego, a nie o ogólną definicję prawdy.

Odnosząc się do treści publikacji A. Altmanna i S. M. Sterna, zaznaczyć należy, iż opierają swe tłumaczenie na lekcji, której treść bardzo odbiega od wersji łacińskich. Zresztą i wersje łacińskie różnią się znacznie względem siebie. Zapewne wskutek oparcia swego angielskiego przekładu na zachowanych fragmentach oryginału arabskiego, A. Altmann i S. M. Stern łączą definicję *veritas est adaequatio rei et intellectus* z inną definicją prawdy występującą w dziełku Izaaka Izraeli, a która w przekładzie na angielski brzmi: *Definition of 'true' (haqq). That which the thing is*³⁵, podczas gdy w łacinie zastajemy: *veritas est quod est res* – „prawda jest tym, co rzecz”³⁶. Nie wydaje się to słuszne. Jeśli upatrujemy więc pojawienia się klasycznej definicji prawdy w *Liber de definicionibus*, to jest nią wskazana poprzednio parafraza definicji klasycznej w wersji Arystotelesa. Nie znaczy to jednak, że obie definicje nie wiążą się ze sobą. Wydaje się nawet, że w intencji ich autora określenie natury sądu lub zdania prawdziwego (*ve-*

rum) jest oparte na określeniu prawdy (*veritas*).

Warto zauważyć, że Filip Kanclerz i św. Albert Wielki definicję „prawda jest tym, co rzecz”³⁷, czy inne podobne określenia, występujące w łacińskiej edycji Muckle *Liber de definicionibus* – „definicją prawdy jest „to, co jest”³⁸, „prawdą jest, co jest”³⁹, odnoszą do prawdy bytu – w sensie jednostkowego konkretnego bytu – tej oto rzeczy istniejącej, a nie poznania, zestawiając ją ze znaną definicją prawdy, którą znajdujemy w Augustyńskich *Soliloquia*⁴⁰. Powiązanie definicji prawdy podawanych przez Izaaka Izraeli i św. Augustyna w żadnym przypadku nie może być odczytywane jako błąd, jak to postrzegają A. Altmann i S. M. Stern, ponieważ definicje owe są niemal identyczne⁴¹.

Jeśli idzie natomiast o powiązanie definicji prawdy i zdania prawdziwego, to myśliciel z Lauingen uzasadnia je dość przekonująco. Przy czym jego interpretacja jest o tyle cenna, że dotyczy fragmentu, który w podstawowej wersji, w edycji Josepha T. Muckle, jest szczególnie niejasny z powodu stylu i wielo-

³⁵ A. Altmann, S. M. Stern, *Isaac Israeli*, dz. cyt., s. 58.

³⁶ „*veritas est quod est res*” – Isaac Israeli, *Liber de definicionibus*, ed. Muckle, s. 322, w. 10. Por. komentarz w: A. Altmann, S. M. Stern, *Isaac Israeli*, dz. cyt., s. 58-59.

³⁷ „*veritas est quod est res*” – Isaac Israeli, *Liber de definicionibus*, ed. Muckle, s. 322, w. 10. Por. Philippi Cancellarii, *Summa de bono*, ed. Wicki, vol. 1, s. 10, w. 32. S. Alberti Magni, *Summa theologiae*, I, tr. 6, q. 25, c. 1 (ed. Borgnet, vol. 31, s. 205 a; ed. Colon., t. 34, s. 151, w. 19-22).

³⁸ „*Definitio autem veritatis est quod est*” – Isaac Israeli, *Liber de definicionibus*, ed. Muckle, s. 307, w. 24. Por. Philippi Cancellarii, *Summa de bono*, ed. Wicki, vol. 1, s. 9, w. 8; S. Alberti Magni, *Summa theologiae*, I, tr. 6, q. 25, c. 2 (ed. Borgnet, vol. 31, s. 206 b – 207 a; ed. Colon., t. 34, s. 152, w. 56-58, por. tamże, s. 154, w. 4-6).

³⁹ „*veritas est quod est*” – Isaac Israeli, *Liber de definicionibus*, ed. Muckle, s. 322, w. 21. Por. Philippi Cancellarii, *Summa de bono*, ed. Wicki, vol. 1, s. 10, w. 32; S. Alberti Magni, *Summa theologiae*, I, tr. 6, q. 25, c. 1 (ed. Borgnet, vol. 31, s. 204 b, 205 a; ed. Colon., t. 34, s. 151, w. 4-5 i w. 19-22).

⁴⁰ „*verum mihi videtur esse id quod est*” – S. Augustinus, *Soliloquia*, II, c. 5, 8 (PL 32, 889).

⁴¹ A. Altmann, S. M. Stern, *Isaac Israeli*, dz. cyt., s. 59.

krotnych powtórzeń tych samych wątków w krótkiej przecież wypowiedzi⁴². Owszem, analogiczny fragment w angielskim przekładzie z arabskiego, zamieszczony w pracy A. Altmanna i S. M. Sterna, czyta się zdecydowanie lepiej i nie budzi on tylu wątpliwości, jednak niezupełnie odpowiada on treści lekcji łacińskich. W pewien sposób mylący jest też polski przekład Leszka Kuczyńskiego, który opiera się na tekście z edycji Muckle, poprawionej na podstawie przekładu Sterna, o czym informuje nasz tłumacz⁴³. Wydaje się, że uwaga ta dotyczy również w przypadku paragrafów traktujących o prawdzie i fałszu⁴⁴. W podstawowej lekcji, zaczerpniętej z edycji Muckle, omawiany fragment jest również trudno zrozumiały merytorycznie, właśnie dlatego, że następuje w nim przejście od zagadnienia prawdy zdań do prawdy jako takiej, która okazuje się prawdą uwarunkowaną relacją do bytu. W dwu miejscach Izaak wydaje się określać naturę: a) „gdy ktoś mówi: czym jest prawda? – odpowiedź jest: jest tym, czym jest rzecz”⁴⁵; b) „Także i mowa stwierdzającego, że prawda jest tym, co jest, wypowiada naturę i istotę prawdy, ponieważ ze względu na to, że jest, rzecz jest prawdziwa; a praw-

da jest tylko wtedy, gdy coś jest”⁴⁶. W drugim przypadku mamy oczywiście do czynienia z parafrazą wspomnianej już słynnej definicji Arystotelesowej (*Metaphysica*, IV, 7 [1011 b 27]). W pierwszym zaś z dość wczesną, bo z wieku IX-X, definicją prawdy jako takiej. Przy czym pierwsza z przytoczonych wypowiedzi występuje w wersji arabskiej, na której oparł swój przekład Stern, a brak jej w *editio princeps* z 1515 roku.

Odnosząc się do wymienionych kwestii, mianowicie odmian i natury prawdy, Kolończyk podaje sformułowania zbieżne z wspomnianą edycją łacińską J. T. Muckle, lecz w niektórych elementach uwzględniając lekcje poboczne. Przede wszystkim jednak daje się zauważyć, że Albert cytuje wypowiedzi z *Liber de definicionibus* w wersji bardzo zbliżonej do zawartości manuskryptu znajdującego się w Kodeksie z Monachium, oznaczonym liczbą 8001. Manuel Alonso uważa, że autorem tego przekładu czy też streszczenia jest Dominik Gundissalvi⁴⁷.

Jedyną znaczącą różnicą między wspomnianą lekcją a tą cytowaną przez Kolończyka jest definicja prawdy wypowiedzi, która w *Sumie teologii* zaczyna się tak samo jak w rękopisie monachijskim,

⁴² Isaac Israeli, *Liber de definicionibus*, ed. Muckle, s. 322, w. 10 - 323, w. 6.

⁴³ Informację tę znajdujemy we „Wstępie”, na stronach 200-201 w: Izaak Israeli, *Księga definicji*, tłum. L. Kuczyński, „Przegląd Tomistyczny” 2 (1986), s. 197-224.

⁴⁴ Izaak Israeli, *Księga definicji*, dz. cyt., s. 21-213. Por. A. Altmann, S. M. Stern, *Isaac Israeli*, dz. cyt., s. 59-60.

⁴⁵ „cum aliquis dicit quid est veritas est responsio in eo est quod est res” – Isaac Israeli, *Liber de definicionibus*, ed. Muckle, s. 322 w. 14-15.

⁴⁶ „Et sermo quidem dicentis veritas est quod est, enuntiativus est naturae veritatis et essentiae eius quoniam illud secundum quod est res vera est; est veritas non est nisi quod est. Sermo autem dicentis veritas est id quod firmat demonstratio aut sensibiliter aut intellectualiter [...]” – Isaac Israeli, *Liber de definicionibus*, ed. Muckle, s. 322 w. 21 - s. 323 w. 4.

⁴⁷ M. Alonso, *Traducciones del arcediano Domingo Gundisalvo*, „Al-Andalus” 12 (1947), s. 295, 325.

lecz w odróżnieniu od niego jest pełna. Wersja z Kodeksu 8001 poza tym, że jest krótsza od pozostałych, sprawia wrażenie, jakby zapisujący ją ominął fragment zdania podającego ową definicję⁴⁸. W tej perspektywie bardziej uzasadnionym, niż zwykło się przyjmować, staje przypuszczenie, że myśliciel z Lauingen, a być może także św. Tomasz z Akwinu, dysponował nieznanym nam dziś rękopisem, którego ów znany z Kodeksu 8001 jest streszczeniem⁴⁹.

Według św. Alberta Wielkiego Izaak Izraeli omawia dwa typy prawdy: a) przynależną do wypowiedzi – i tę odnosi do fragmentów z rozdziału 4 *Kategorii* (2 a 8-10), rozdziału 6 księgi III *O duszy* (430 a 26nn.) i rozdziału 29 księgi V *Metafizyki* (1024 b 17nn.) Arystotelesa, przywołując tę definicję, którą uważamy za parafrazę określenia zdania prawdziwego z księgi IV tegoż dzieła; b) przy-

należną rzeczy – i tę zestawia ze wskazaną już definicją prawdy z *Soliloquia* św. Augustyna oraz z wypowiedzią z rozdziału 1 *Kategorii* (1 a 2-4) Arystotelesa. W drugim przypadku chodzi o prawdę jako prawdę, nie zmieszaną z niczym. Albert uwyrażnia jej istotę przez przeciwstawienie temu, czego nie ma lub jest czystą fikcją, oraz przez wskazanie, że prawda nie ma realnego przeciwieństwa. I tu następuje ponowne odwołanie się przezeń do tego niejasnego fragmentu, w którym następuje przejście od prawdy wypowiedzi do prawdy jako uwarunkowanej stanem realnym bytu⁵⁰.

Na koniec tego omówienia myśliciel z Lauingen wyjaśnia, wykorzystując cytaty, że według Izaaka Izraeli prawda wypowiedzi jest nią z uwagi na stan rzeczy, do którego się odnosi, a przez to wyraża również naturę lub istotę samej prawdy, która o tyle jest, o ile rzecz jest⁵¹.

⁴⁸ Analiza porównawcza fragmentów o prawdzie, zawartych w *Summa theologiae*, I, tr. 6, q. 25, a. 1 (ed. Borgnet, vol. 31, s. 204 a – 205 b; ed. Colon., t. 34, s. 150, w. 26 - 151, w. 22) i w *Liber de definicionibus*, wskazuje, że św. Albert Wielki cytuje niemal dosłownie w tym zakresie treści zbieżne z rękopisem monachijskim 8001 (ff. 151 v° - 154 v°), którego treść opublikował J. T. Muckle na stronach 328-340 swojej edycji, a charakteryzuje go na stronach 299-300, wysuwając przypuszczenie, że jest to skrót tego przekładu łacińskiego, którego dokonał Gerard z Cremony. Opis prawdy znajduje się tamże, s. 338. Przypomina on bardziej analogiczny fragment *editio princeps* z 1515 roku niż z opublikowanego jako główny w tejże edycji. W kwestii odmiennych wersji tekstu, zob. Isaac Israeli, *Liber de definicionibus*, ed. Muckle, s. 322-323, aparat krytyczny, szczególnie odnoszący się do wersów 322, 21 - 323, 3.

⁴⁹ Funkcjonująca już na ten temat hipoteza M. Alonso nie do końca zadowala. Mianowicie stwierdził on, że omawiany rękopis, zawierający przekład Dominika Gundissalvi, poprzedza dłuższą wersję, autorstwa Gerarda z Cremony – M. Alonso, *Traducciones del arcediano Domingo Gundisalvo*, dz. cyt., s. 295, 325. Czemu jednak Gundissalvi sporządził tak niedokładny przekład, będący *de facto* streszczeniem oryginału? I co cytował św. Albert Wielki? Czy wybrał z obu tłumaczeń to, co było najbardziej sensowne, dokonując kompilacji? Bardziej naturalnym wyjaśnieniem wydaje się, że miał do dyspozycji pełną wersję przekładu, z którym omawiane streszczenie pozostaje związane treściowo.

⁵⁰ Alberti Magni, *Summa theologiae*, I, tr. 6, q. 25, c. 1 (ed. Borgnet, vol. 31, s. 204 a - 205 b; ed. Colon., t. 34, s. 150, w. 26 -151, w. 12).

⁵¹ „Aliquando dicitur verum nihil habens vel potentia vel actu de contrario veri, et hoc verissime verum est. Et secundum hoc dicit Isaac, quod «veritas est sermo quem affirmat demonstratio, vel sensibiliter, vel intellectualiter». Sermo autem iste sic est ut definitio: quoniam definitio est

I takie wyjaśnienie mogło też zainspirować św. Tomasza z Akwinu. Uwaga Alberta skierowana na wypowiedź o istocie prawdy ma niebagatelne znaczenie, bo nie jest to już tylko określenie, czym jest prawda lub to, co prawdziwe, ale wskazanie teoretycznego problemu, który pojawia się w związku z lekturą *Liber de definitionibus*. Należy wszelako rozważyć, czy to nie Kolończyk odnosił się wtórnie do niespisanych wyraźnie poglądów swego najsłynniejszego ucznia. Omówiony wykład nauki o prawdzie w poglądach Izaaka Izraeli pojawił się bowiem dopiero w późnej *Summa theologiae*, powstałej po 1270 roku⁵².

Co do przytoczonej wyżej parafrazy Arystotelesowego określenia zdania prawdziwego, to – rzecz znamienita – św. Albert Wielki uznaje ją oczywiście za przykład definicji odnoszącej się wyłącznie do prawdy sądów lub zdań. Podaje ją w sposób bliski przekładowi Gerarda z Cremony, ale nie do końca z nim zgodny, powołując się wprost na omawiane dziełko: „według Izaaka w księdze *O definicjach* prawdą mowy złożonej jest zaś potwierdzenie rzeczy o rzeczy, o której prawdziwie jest orzekana, lub zaprzeczenie [jej] o rzeczy, o której prawdziwie jest ona negowana”⁵³.

3. Hipotezy co do motywów przypisania klasycznej definicji prawdy Izaakowi przez św. Tomasza

Definicja zdania prawdziwego w lekcji zaczerpniętej z dziełka Izaaka była znana w środowisku św. Tomasza, a mistrz z Lauingen wielokrotnie przytaczał wy-

powiedzi z *Liber de definitionibus* i dostarczył wyjaśnień, w jaki sposób rozumieć zawarte tam określenie prawdy⁵⁴. Nie jest wykluczone, że Akwinata, któ-

---

enuntiativa naturae et essentiae [ed. Colon. dodaje: rei, et similiter est sermo dicentis, quod veritas est enuntiativa naturae et essentiae] veritatis: quoniam illud secundum quod res est, vere est. Et veritas non est nisi id quod est” – Alberti Magni, *Summa theologiae*, I, tr. 6, q. 25, c. 1 (ed. Borgnet, vol. 31, s. 205 a; ed. Colon., t. 34, s. 151, w. 12-22). Jest to najdłuższy z fragmentów, które wykazują pokrewieństwo z treścią Kodeksu monachijskiego 8001 (folio 154 r°, col. 1/col. 2).

⁵² J. A. Weisheipl, *The Life and Works of St. Albert the Great*, w: *Albertus Magnus and the Sciences. Commemorative Essays*, ed. J. A. Weisheipl, Toronto 1980, s. 22.

⁵³ „Complexi autem sermonis veritas est secundum Isaac in libro de *Definicionibus*, affirmatio rei de qua vere praedicatur, vel negatio rei de qua vere negatur”. S. Alberti Magni, *Summa theologiae*, I, tr. 6, q. 25, c. 1 (ed. Borgnet, vol. 31, s. 204 a-b; ed. Colon., t. 34, s. 150, w. 36-38). W Kodeksie monachijskim 8001 (folio 154 r°, col. 1/col. 2) pojawia się definicja: „Verum est affirmacio rei de re a qua <non> removetur vere”. – Cytuję na podstawie: Isaac Israeli, *Liber de definitionibus*, ed. Muckle, s. 338. Ewidencją jest brak tu części zdania.

⁵⁴ Szukając w Alberti Magni E-Corpus znajduje się co najmniej kilkadziesiąt cytatów z *Liber de definitionibus* lub powołań się na nie przez myśliciela z Lauingen. Adres wyszukiwarki to: <http://watarts.uwaterloo.ca/cgi-bin/cgiwrap/albertus/searchAlbertus.cgi?language=0>.

ry kształcił się pod jego kierunkiem, powoływał się na Izaaka wyłącznie w oparciu o autorytet Alberta, nie sprawdzając dokładnie treści *Księgi definicji*, którą cytuje znacznie rzadziej i mniej dokładnie od swego mistrza⁵⁵. Przyznać należy, że w dziełach Doktora Anielskiego nie znajdujemy nieulegających wątpliwości świadectw na to, że korzystał on bezpośrednio z *Liber de definitionibus*, ani na to, że odnosił się wprost do którejś z przytoczonych definicji autorstwa Izaaka Izraeli.

Można również przypuszczać, że Doktor Anielski przypisywał Izaakowi Izraeli wyrażenie sensu definicji prawdy jako zgodności rzeczy i intelektu, a nie zawierającej go konkretnej wypowiedzi językowej. Jest to o tyle prawdopodobne, że w jakiś sposób podążyłby za tropem ukazanym przez swego nauczyciela, jeżeli nie było tak, że Albert dostrzegł przytoczone wyżej wyjaśnienie dopiero na etapie pisania własnej *Summa theologiae*. Wtedy można byłoby dopatrywać się i wpływu poglądów ucznia na mistrza.

Co do autentycznego źródła definicji *veritas est adaequatio rei et intellectus*, trudno ustalić, gdzie po raz pierwszy się pojawiła. W XIII wieku stanowiła pew-

ną *opinio communis*, jednakże miała wiele sformułowań. Literalny brak tej definicji w dziełku Izaaka Izraeli na początku lat trzydziestych XX wieku stwierdził J. T. Muckle, jeszcze przed przygotowaniem swej krytycznej edycji. Uznał więc za dowiedzione, że błędnie wskazywano na nie jako na źródło klasycznej definicji prawdy⁵⁶. Zauważył jednak, że trzecia przytaczana przez niego – ta, którą cytowałem jako parafrazę Arystotelesowej, jeszcze na podstawie manuskryptów – definicja prawdy i towarzysząca jej definicja fałszu sądu lub zdania: *Verum est affirmare rem rei cui est secundum veritatem aut expellere rem a re a qua vere removetur. [...] Falsum est affirmare rem rei que ab ea removetur vere et remove re rem a re que ei affirmatur secundum veritatem*, mogła być uznana przez św. Tomasza za definicję prawdy, określaną dziś mianem klasycznej⁵⁷. Opinię tę w całości powtarzają liczni mediewiści, m.in. É. Gilson⁵⁸ i S. Wielgus⁵⁹. W jakiejś mierze głoszą to również A. Altmann i S. M. Stern, choć większą uwagę przywiązują do drugiej z omówionych definicji⁶⁰.

Nie jest też wykluczone, jak zauważa J. T. Muckle, że w średniowieczu posia-

⁵⁵ Opieram tę tezę na danych z wyszukiwarki na stronie <http://www.corpusthomicum.org/it/index>. age.

⁵⁶ J. T. Muckle, *Isaac Israeli's definition of truth*, „Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen-Âge” 8 (1933), s. 5-8.

⁵⁷ „The definition of verum (number 3) perhaps comes nearest to the definition ascribed to Isaac by St. Thomas, yet it is by no means the same either in meaning or language” – J. T. Muckle, *Isaac Israeli's definition of truth*, dz. cyt., s. 8. Definicja podana w tekście głównym również pojawia się tamże, na stronie 8. Jeśli chodzi o definicję fałszu, to znajdziemy ją także w: Isaac Israeli, *Liber de definitionibus*, ed. Muckle, s. 323, w. 10-12.

⁵⁸ É. Gilson, *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, tłum. S. Zalewski, Warszawa 1987², s. 592.

⁵⁹ S. Wielgus, *Izaak Izraeli*, dz. cyt., s. 147.

⁶⁰ A. Altmann, S. M. Stern, *Isaac Israeli*, dz. cyt., s. 58-59.

dano nieznanie dziś manuskrypty, które zawierały wprost definicję podawaną przez św. Tomasza⁶¹. Wówczas powołanie się przez niego na *Liber de definitionibus* jako jej pierwsze źródło byłoby jak najbardziej uzasadnione. Czemu jednak w takim przypadku podobnie nie uczynił Albert Wielki, skoro wielokrotnie cytował to dziełko? Być może Doktor Anielski zetknął się z jakąś głośną, umieszczoną na nieznanym nam dziś rękopisie, zawierającą znaną definicję z charakterystycznym *adaequatio rei et intellectus* i omyłkowo wziął ją za autentyczną wypowiedź Izaaka Izraeli. Fragment poświęcony prawdzie – jak już wskazywałem – jest niejasny. Ten zamieszczony w edycji Muckle zapewne zawiera obce wtrącenia w postaci glosy⁶².

Mogło być też tak, że św. Tomasz z Akwinu i Albert Wielki dostrzegli jedynie sens omawianej definicji. Dlaczego jednak w takiej sytuacji ten pierwszy powoływał się właśnie na *Liber de definitionibus* jako na źródło owego określenia prawdy, a drugi nie? Odpowiedź może częściowo tkwić w tym, że św. Albert Wielki był powściągliwy w kwestii interpretacji prawdy i cytaty z dziełka Izaaka Izraeli – dość wierne – pełnią w jego dziełach poboczną rolę. Kolończyk nie wprowadza znaczących zmian w ro-

zumieniu prawdy. Natomiast pełne rozwiązanie kwestii może kryć się w *dążeniu do radykalnej zmiany interpretacji klasycznego pojmowania prawdy przez Doktora Anielskiego*. Prawdopodobnym byłoby wówczas, że Akwinata celowo nie powoływał się na Stagirytę, którego klasyczna definicja sądu lub zdania prawdziwego ma charakter czysto logiczny, lecz wybrał autorytet mniej znaczący i mniej znany, na który mógł się powołać, jako na autora – tu powstaje pytanie: w jakim sensie? – definicji „prawda jest zgodnością rzeczy i intelektu”.

Skądinąd znany w środowisku filozoficznym jest jej odmienny od Arystotelesowego ujęcia charakter, zauważany w formule definicji prawdy, a jednocześnie w obu określeniach prawdy dostrzega się ten sam klasyczny rys. Wskazywali na to m.in. polscy myśliciele nawiązujący do tradycji szkoły lwowsko-warszawskiej, koncentrując się jednak na postaci logicznej Tomaszowej definicji. Jan Woleński zauważa np.: „Trudno powiedzieć, dlaczego *veritas est adaequatio intellectus et rei* zaczęła zastępować to, co znajduje się u Arystotelesa w *Metafizyce* 1011b”⁶³. Tadeusz Czeżowski uważał definicję „prawdziwość zdania jest to jego zgodność z rzeczywistością”, którą przyjął za odpowiednik Tomaszo-

⁶¹ „Perhaps some reader may know of a different manuscript tradition of Isaac wherein the classic definition is found” – J. T. Muckle, *Isaac Israeli's definition of truth*, dz. cyt., s. 8.

⁶² Kierując się edycją A. Altmanna i S. M. Sterna, należałoby uznać, że glosę stanowią wersy od 18 ze strony 322 do 6 na stronie 323 w edycji Muckle, natomiast wydanie Lyon 1515 pomija istotny fragment, zamieszczony u Muckle w wersach 13-17 na stronie 322, odpowiadający oryginałowi arabskiemu – A. Altmann, S. M. Stern, *Isaac Israeli*, dz. cyt., s. 58.

⁶³ J. Woleński, *Izaak Izraeli i Tomasz z Akwinu o prawdzie*, „Studia Judaica” 8 (2005) nr 1-2, s. 13. Wyraźnie odwołuje się więc do logicznej, rzadziej spotykanej w dziełach Akwinaty formy definicji prawdy, a nie do jej postaci „*veritas est adaequatio rei et intellectus*”, znajdującej zastosowanie tak do prawdy bytu, rozumianego jako realny jednostkowy konkret – ta oto rzecz istniejąca, jak do prawdy sądów i zdań.

wej, za nieściśle oddającą sens swego Arystotelesowego pierwowzoru⁶⁴.

To, co nastąpiło w scholastyce pod wpływem zmiany dokonanej przez św. Tomasza w interpretacji klasycznego rozumienia prawdy, stosunkowo trafnie wydaje się charakteryzować J. Woleński: „Możemy wyróżnić dwie zązębiające się tendencje w rozumieniu pojęcia prawdy, przy czym obie można związać z tradycją sięgającą Arystotelesa. Jedna, kulminująca u Akwinaty, polegała na stosowaniu formuły *adaequatio* – w sposób mniej lub bardziej dosłowny – nie tylko jako interpretującej Stagirytę, ale też wyrażającej stosunek intelektu do bytu z podkreśleniem ontologicznego aspektu prawdy. Drugi nurt brał pod uwagę relację semantyczną. U Anzelm (pomijając kwestię *rectitudo*) było to tylko zaznaczone. Abelard przyjął semantyczny punkt widzenia, ale nie był filozofem zbyt wpływowym. Idee semantyczne zostały podjęte przez filozofów franciszkańskich”⁶⁵.

Zgodnie z przytoczonym fragmentem Doktor Anielski nie tylko interpretuje więc wypowiedzi Stagiryty, lecz w nowej formule stara się uwzględnić zarówno aspekt semantyczny, jak i metafizyczny rozumienia prawdy. Aspekt semantyczny podejmują natomiast wśród scholastyków św. Anzelm, Abelard, ale głównie przedstawiciele szkoły franciszkańskiej.

O ile więc definicja *veritas est adaequatio rei et intellectus* zaczęła funkcjonować wśród scholastyków przed okresem twórczości św. Tomasza, o tyle uczynienie z niej definicji podstawowej, odnoszącej się do wszelkich typów prawdy, było jego dziełem. Takiej roli nie mogło pełnić Arystotelesowskie określenie sądu czy zdania prawdziwego, jakie zastajemy w *Metafizyce*, IV, 7 (1011 b 27). Zastąpienie go nową definicją dokonało się zaś w odniesieniu się do parafrazy tego określenia, występującej w *Liber de definitionibus*.

4. Zakończenie

Definicja *veritas est adaequatio rei et intellectus* nie występuje literalnie w żadnej ze znanych współcześnie lekcji *Księgi definicji*, choć nie można wykluczyć,

że pojawiła się w któryms z manuskryptów znanych w XIII wieku. Nawet zachowane do czasów nam współczesnych rękopisy oraz *editio princeps* z 1515 roku,

⁶⁴ W artykule *Uwagi o klasycznej definicji prawdy* Tadeusz Czeżowski pisał: „Klasyczna definicja prawdy, podana przez Arystotelesa w ks. IV, r. 6 *Metafizyki*, wiąże prawdziwość zdania z istnieniem przedmiotu, które się w zdaniu stwierdza: Zdanie prawdziwe jest to zdanie, które stwierdza o przedmiocie istniejącym, że jest, lub o nie istniejącym, że nie jest. W nieściśłym skrócie nadaje się tej definicji postać „prawdziwość zdania jest to jego zgodność z rzeczywistością” – zaczerpniętą z określenia, które podaje Tomasz z Akwinu, a którego pełne brzmienie jest następujące: „*Veritas est adaequatio intellectus et rei, secundum quod intellectus dicit esse quod est vel non esse quod non est*” – T. Czeżowski, *Uwagi o klasycznej definicji prawdy* [odbitka z *Księgi pamiątkowej 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*], Toruń 1952, s. 35.

⁶⁵ J. Woleński, *Epistemologia*, Warszawa 2005, s. 83.

ewidentnie oparta na jednym z nich, zdecydowanie różnią się w istotnych dla tego zagadnienia fragmentach.

Definicja podana przez Izaaka Izraeli: „prawdziwym jest potwierdzić rzecz o rzeczy, której [to rzeczy] przynależy ona zgodnie z prawdą, bądź odrzucić rzecz od rzeczy, od której jest ona prawdziwie odrzucona”, była przytaczana niemal dosłownie przez św. Alberta Wielkiego, w sposób nie pozostawiający wątpliwości, że chodzi o tę właśnie definicję. Z kolei św. Tomasz z Akwinu powoływał się na Izaaka jako na autora klasycznego określenia: „prawda jest zgodnością rzeczy i intelektu”, zapewne mając na względzie jej sens, a nie literalną identyczność. Być może kierował się w tym względzie sposobem interpretacji fragmentów *Liber de definitionibus* przez swego mistrza. Nie przekreśla to

oczywiście hipotezy, że przywołana definicja prawdy znajdowała się w jakimś znanym trzynastowiecznym scholastykom rękopisie, np. w postaci glosy, mylnie uznanej za wypowiedź Izaaka Izraeli.

Innym hipotetycznym wyjaśnieniem, wcale nie dyskwalifikującym poprzednich, może być wreszcie i to, że Doktor Anielski, chcąc wprowadzić definicję obejmującą wszystkie odmiany prawdy, a jednocześnie zachować klasyczny charakter jej rozumienia, znalazł dogodną okazję w postaci *Liber de definitionibus*, gdzie parafraza Arystotelesowej charakterystyki zdania prawdziwego występuje w dość niejasnym kontekście, a dokonując rewolucyjnej zmiany w interpretacji prawdy powołał się na autora dziełka jako tego, który już wcześniej operował tego typu interpretacją.

Liber de definicionibus and Scholastic Problem *adaequatio*

Key words: *adaequatio*, truth, Isaac Israeli, Albert the Great, Thomas Aquinas

Thanks to historical and philosophical researches it is known for a long time that the definition “*veritas est adequatio rei et intellectus*” does not exist literally in any contemporary known lesson of *Book of Definition*. Eliminate the hypothesis that this definition of truth was in some manuscript which was known by scholastics in XIII century, e.g. as a gloss. It is not out of the question that it was wrongly diagnosis as a statement of Isaac Israeli. Analysis of quotes from this part in the *Summa of Theology* of Albert the Great about truth gives reasons to suppose that he used from manuscript which is similar in content to the manuscript which is in the Code of Munich 8001 but in contrast to text of Isaac Israeli it is not a shortened version.

The basis of expression the definition “truth is a compatibility thing and intellect” probably was given by Isaac Israeli term: “the truth is corroborate thing about thing which [that thing] belongs truthfully or to reject thing from thing of which it is a truly rejected”. Supposedly on account of these things St. Thomas Aquinas referred on Isaac as an author of the definition of truth known

today as “classic”, he kept in mind sense, not literal identity. Perhaps a gloss from unknowing manuscript suggested this sense or the established interpretation was the result of talks with the champion of Cologne. St. Albert evidently quoted the statement about the truth from *Liber de definicionibus* what we cannot say about Thomas.

In a such situation an enigmatic character still has got an attribution of definition which is interesting for us. Aquinas could directly appeal to the works of Aristotle, in particular to the well-known a term of true appraise from Book IV of *Metaphysics* (1011b 27). The reason of connection the name of Isaac Israeli with *adequatio* idea could be that the Doctor Angelicus wanted introduce a definition which has got every kind of truth and at the same time he wanted to remain classical character understanding of it. *Liber de definicionibus* was good occasion because paraphrase of description true sentence in Aristotle’s think is really unclear. In addition Aristotle made revolutionary change in interpretation the truth and he referred to an author whose views were not known very well.